

Munkanélküliség és foglalkoztatáspolitikai

Köllő János

A magyar, illetve általában a közép-kelet európai munkaerőpiacok három olyan sajátosságáról szeretnék beszélni, amik komoly mértékben akadályozzák a foglalkoztatásból tartósan kikerültek visszatérését a munkába.

(1) A volt szocialista országokban – valamint a szegényebb dél-európai országokban – éles határ választja el a munkát és a nem-munkát

(2) Közép-Kelet Európa szerte kevés az egyszerű munkahely

(3) A magyar foglalkoztatási szolgálat hatóköre szűk, a regisztráltakkal ápolta kapcsolata laza, és ez különösen vonatkozik a tartós munkanélküliekre.¹

1) Éles a határ munka és nem-munka között

Az ILO-OECD meghatározás azokat tekinti foglalkoztatottnak, akik az adatfelvétel referencia-időszakában, jellemzően az interjú megelőző héten legalább egy óra jövedelemtermelő munkát végeztek, vagy nem dolgoztak ugyan, de csak ideiglenesen voltak távol az egyébként meglévő munkájuktól. E meghatározás szerint Magyarországon a 15-59 éves, nem tanuló népesség 69.3 százaléka dolgozott, ami az ötödik legalacsonyabb érték az unióban (1. táblázat), ugyanakkor csak 3.1 százalékkal marad el az EU-15 átlagtól, szemben a 15-64 éves népességben mért 9.4 százalékos hátránnyal.²

A referenciahéten ténylegesen dolgozók száma ennél kisebb, és pedig nyugaton és keleten erősen eltérő mértékben. Magyarországon a 2005. évi MEF referenciaheteiben a foglalkoztatottnak minősülők 3 százaléka volt távol a munkahelyétől, míg ez az érték a nyugat-európai országok egész sorában eléri vagy meghaladja a 10-12 százalékot. A ténylegesen dolgozók rangsorában Magyarország előkelőbb, hátulról a nyolcadik helyen állt: a legjobb munkavállalási korúak 66.1 százaléka dolgozott legalább egy órát a vizsgált héten, két százalékkal *több*, mint az EU régi tagállamaiban átlagosan.³

Még feljebb rúkolunk a rangsorban, ha a teljes munkaidős foglalkoztatást (full-time equivalent employment, FTE) tekintjük, arra a kérdésre keresve választ, hogy a 15-64 éves, nem tanuló népesség hány százaléka tudta volna teljesíteni a referenciahéten kifejtett munkamennyiséget, ha mindenki 40 órát dolgozott volna.⁴ Magyarországon az átlagos munkaidő hosszú, meghaladja a 40 órát. A népesség 67.1 százalékának kellett volna 40 órás munkaheteket teljesítenie ahhoz, hogy az kiadja a referenciahéten kifejtett munkaórák számát.

¹ A prezentáció az előadó A pálya szélén – iskolázatlan munkanélküliek a poszt-szocialista gazdaságban c. könyvében (Osiris, Budapest, 2009), valamint Bajnai Blanka - Hámori Szilvia - Köllő János: A magyar munkaerőpiac európai tükrében c. tanulmányán (Munkaerőpiaci Tükör 2008, OFA-MTA KTI, Budapest) alapul, az írásos összefoglaló ezekből átvett részeket tartalmaz.

² Az itt EU-15-nek nevezett csoportba nem tartozik bele Málta, melyről nem állnak rendelkezésre adatok, beletartozik viszont a nem EU-tag Norvégia, amely szolgáltat adatokat az EU-LFS számára.

³ Az adat a régi tagállamok és Norvégia összevont mintájára vonatkozik.

⁴ Ténylegesen dolgozók aránya*(heti munkaórák/40)

Az FTE-rangsorban az európai mezőny közepén foglalunk helyet, Szlovákia mellett, Dánia, Finnország és Írország társaságában, 7.1 százalékkal felülmúlva a régi tagországok átlagát.

Az 1. táblázatban látható, hogy az összes volt szocialista ország relatív pozíciója a magyarhoz hasonló irányban változik, ahogy az ILO-OECD foglalkoztatástól az FTE-rangsor felé haladunk: ez utóbbiban még a legalacsonyabb értékkel bíró közép-kelet európai tagállam, Lengyelország is megelőzi Angliát, Franciaországot, Németországot, Norvégiát, Belgiumot, Hollandiát, Spanyolországot és Olaszországot.

A legjobb munkavállalási korban lévő népesség esetében nem a foglalkoztatás alacsony szintje az, ami figyelmet érdemel: a lemaradásunk ebben a populációban az ILO-OECD kritérium szerint sem súlyos, más mutatók szerint pedig lemaradásról nem is beszélhetünk. A munkaerő-potenciál kihasználtsága viszonylag magas fokú, karakteresen eltér azonban a nyugati mintától a foglalkoztatás szerkezete: *viszonylag kevesen dolgoznak viszonylag sokat.*

1. táblázat: Foglalkoztatás a 15-59 éves, nem tanuló népességben különböző meghatározások szerint, 2005

ILO-OECD foglalkoztatott		Dolgozott legalább 1 órát		Teljes munkaidőre átszámított foglalkoztatás*	
IS	90.4	IS	79.5	IS	82.4
DK	84.9	EE	74.8	LV	77.6
NO	83.9	LV	74.6	CZ	76.3
SE	83.7	LT	74.4	EE	75.1
NL	80.7	PT	73.1	CY	74.1
FI	80.2	CY	73.1	GR	73.4
AT	79.9	DK	73.0	PT	72.9
CY	79.2	CZ	72.4	SI	72.6
SI	78.8	IE	71.4	LT	71.1
CZ	78.7	AT	70.6	AT	70.0
LT	78.6	NO	70.5	DK	69.3
PT	78.5	SE	70.3	SK	69.1
LU	77.9	SI	69.8	IE	67.8
EE	77.7	NL	69.7	HU	67.1
IE	77.4	LU	68.4	FI	65.9
LV	77.0	GR	68.3	SE	65.8
FR	76.0	FI	68.0	LU	64.7
UK	74.0	SK	67.3	PL	63.3
BE	73.8	HU	66.1	FR	61.5
GR	71.3	FR	64.9	UK	60.3
SK	70.9	UK	64.7	NO	59.9
HU	69.3	DE	62.8	IT	59.4
IT	68.9	BE	62.6	BE	58.7
DE	68.8	IT	61.7	NL	57.8
ES	66.2	PL	61.3	DE	56.5
PL	64.0	ES	57.1	ES	55.9

*) Dolgozott legalább 1 órát * (heti munkaidő/40). A munkaidőt a szokásos munkaidő, a „nagyon változó” munkaidőben dolgozók esetében a referenciahéten ténylegesen ledolgozott munkaidő alapján mértük.
Forrás: Európai Munkaerőfelvétel 2005, saját számítás

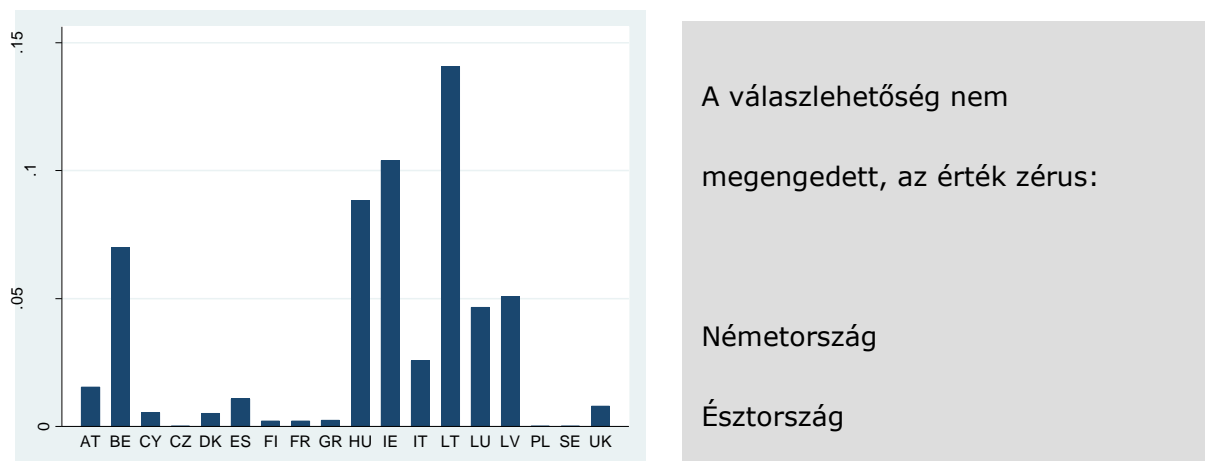
Milyen tényezőkből adódik ez a furcsa, a szakpolitikai közbeszédben sem sűrűn említett képlet? Erre próbálunk röviden válaszolni az EU-tagállamok munkaerő-felmérései (EU-LFS) alapján. A részletező bontásokat használó számítások bemutatása az összes országra áttekinthetetlen méretű számtengert eredményezne, ezért Magyarország mellett négy további

ország adatait mutatjuk be, melyek elég jól reprezentálják az Európában kialakult típusokat: Dánia, Ausztria, Görögország és Szlovákia. A szövegben utalunk az európai átlagra, illetve szóródási tartományra.

A munkaidő hosszának és a részmunkaidősök arányának nemzetközi összehasonlítását megnehezítik – szigorúan véve: lehetetlenné teszik – a „szokásos munkaidő” felmérésében mutatkozó országközi különbségek. A munkaerő-felvételekben szereplők egy része nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy a fő munkájában mennyit szokott dolgozni, úgy nyilatkozik, hogy a munkaideje „nagyon változó”. Az így felelők aránya nagyon széles határok között szóródik (1. ábra).

Az országok egy kis csoportjában – Belgium, Írország, Luxemburg, Lettország és Litvánia mellett Magyarország – a válaszadók 4-10 százaléka számolt be nagyon változó munkaidőről 2005-ben. Négy-öt országban a közölt arány egy-két százalékos, több mint tízben pedig zérus vagy attól alig különböző. Nyilvánvaló, hogy itt nem valóságos, hanem számbavételi eltérésekről van szó, arról, hogy egyes országokban ezt a válaszlehetőséget fel sem kínálják, másutt pedig a kérdezők végül is rábírnák az interjúalanyt a „szokásos munkaidő” megjelölésére.

1. ábra: A nagyon változó munkaidőben dolgozók aránya, 2005

Míg a szokásos munkaidőre vonatkozó adat a fenti okból egyéni szinten nem, és populációs szinten is csak korlátozottan használható a munkaidő hosszának megállapítására, a referenciahéten *ténylegesen ledolgozott* munkaidő sem tekinthető megfelelő mutatónak, mert szabadság, betegség és más okok miatt erősen eltérhet a hosszabb távon jellemző szinttől. A referenciahéten *ténylegesen ledolgozott* idő az esetek nem elhanyagolható részében zérus, mint azt a 2. táblázat mutatja. A munkájuktól ideiglenesen távol lévők aránya a nyugat-európai országokban nagyjából háromszor akkora, mint a volt szocialista országokban és lényegesen magasabb, mint a Görögországban, Cipruson, Portugáliában és Írországban.⁵

⁵ Az EU-15 országokban az átlagos hányad 11.7 százalék, Közép-Kelet Európában 5.2 százalék, a Baltikumban 5.1 százalék.

2. táblázat: A munkájuktól a referenciahéten ideiglenesen távol lévők aránya az ILO-OECD foglalkoztatottak között, százalék, 2005

1.	SE	16.0	14.	IT	10.5
2.	NO	15.9	15.	DE	8.8
3.	BE	15.2	16.	CZ	8.0
4.	FI	15.1	17.	IE	7.8
5.	FR	14.6	18.	CY	7.7
6.	DK	14.0	19.	PT	6.8
7.	ES	13.8	20.	LT	5.3
8.	NL	13.6	21.	SK	5.1
9.	UK	12.6	22.	HU	4.6
10.	LU	12.3	23.	GR	4.2
11.	IS	12.1	24.	PL	4.1
12.	AT	11.7	25.	EE	3.7
13.	SI	11.4	26.	LV	3.1

Áthidaló megoldásként a munkaidő hosszát, valamint a részmunkaidő arányát is *a szokásos és aktuális munkaidő viszonya alapján képzett csoportokon belül* vizsgáljuk, figyelmünket a referenciahéten legalább egy órát dolgozókra korlátozva. A részletező bontásokat használó számítások bemutatása az összes országra áttekinthetetlen méretű számtengert eredményezne, ezért a táblázatokban Magyarország mellett négy további ország adatait mutatjuk be, melyek elég jól reprezentálják az Európában kialakult típusokat: Dánia, Ausztria, Görögország és Szlovákia. A szövegben utalunk az európai átlagra, illetve szóródási tartományra.

A 3. táblázatban az aktuális és szokásos munkaidő viszonya alapján képzett csoportok megoszlására, a 4. táblázatban az egyes a csoportokban megfigyelt tényleges heti munkaidőre vonatkozó adatok találhatóak.

Magyarországon – Görögországhoz és Szlovákiához hasonlóan – viszonylag kevesen dolgoznak a szokásostól eltérő munkaidőben. A férfiak 12.4 százaléka és a nők 5.1 százaléka „nagyon változó” szokásos munkaidőről számolt be, míg ez az érték a többi országban nagyon alacsony, Szlovákiában pedig csak a szokásosnak megfelelő, vagy annál rövidebb aktuális munkaidőről áll rendelkezésre adat.

3. táblázat: A referenciahéten dolgozók megoszlása a ténylegesen ledolgozott és a szokásos munkaidő viszonya szerint, 2005

Előző heti munkaidő a szokásoshoz képest	AT	DK	GR	HU	SK
	Férfiak				
Egyenlő	61.6	53.2	85.3	76.9	96.3
Kevesebb	26.3	31.4	13.7	7.5	3.7
Több	21.2	14.5	0.8	3.2	n.a.
Nincs szokásos munkaidő (nagyon változó)	1.9	0.9	0.2	12.4	n.a.
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	Nők				
Egyenlő	60.7	51.9	82.9	82.1	94.5
Kevesebb	28.6	34.5	16.0	10.7	5.5
Több	9.2	12.3	0.8	2.1	n.a.
Nincs szokásos munkaidő (nagyon változó)	1.5	1.3	0.3	5.1	n.a.
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Minta: a referenciahéten legalább egy órát dolgozók					

Átlagos munkaidő. A referenciahéten a szokásosnak megfelelő munkaidőben dolgozó magyar férfiak 41.3 órás munkaideje lényegesen rövidebb, mint a görögöké és az osztrákoké, de a szlovákokéval együtt meghaladja a dánokét. Ugyanakkor a nők 39.1 órás munkaideje öt órával hosszabb, mint az osztrákoké és a dánoké, bár valamivel rövidebb, mint a görögöké és

a szlovákoké. A munkaidő szórása a két volt szocialista országban sokkal kisebb, mint a három régi EU-tag esetében.

4. táblázat: A referenciahéten dolgozók heti munkaideje (óra, átlag és szórás), 2005

	AT	DK	GR	HU	SK		AT	DK	GR	HU	SK
Heti munkaideje a szoká-	Férfiak						Nők				
soshoz viszonyítva:											
Egyenlő	44.0	40.3	45.0	41.3	42.1		34.4	34.9	40.1	39.4	39.9
	11.0	9.6	10.5	5.9	6.6		13.3	8.4	10.6	5.5	5.7
Kevesebb	35.0	32.4	32.1	30.2	..		27.1	26.7	28.4	27.1	..
	11.5	10.8	10.1	9.8	..		12.0	9.7	10.3	9.1	..
Több	50.8	49.4	55.8	50.7	..		41.5	41.5	54.9	48.0	..
	11.0	12.0	10.1	7.4	..		13.2	10.2	11.5	8.4	..
Nagyon változó	.	.	.	45.6	41.0	..
				12.6	..					13.6	..
Összesen	43.0	39.9	43.7	41.6	42.1		34.0	34.0	38.9	39.0	39.9
	12.1	11.6	11.2	8.0	6.6		13.7	10.0	11.3	7.2	5.7

Minta: a referenciahéten legalább egy órát dolgozók .) Kis esetszám miatt nem számítható ..) Nincs adat.

A szokásosnál rövidebb munkaidőben dolgozókra vonatkozó adatok egymáshoz hasonlóak mind az öt országban, mindkét nemnél. A szokásosnál többet dolgozók esetében a magyarok a két nyugati ország és Görögország között helyezkednek el. A „nagyon változó” munkaidőben dolgozó magyar férfiak tényleges átlagos munkaideje a referenciahéten meghaladta a 45 órát, és a nőké is elérte a 41 órát. További, a táblázatban nem szereplő adatok szerint a nagyon változó munkaidőről beszámoló magyaroknak mindössze 4.4 százaléka volt teljes mértékben távol a munkahelyétől, tehát e csoport mind a munkavégzésnek a referenciahéten megfigyelt gyakorisága, mind a munkaidő hossza alapján a folyamatosan foglalkoztatott, teljes munkaidős sokasághoz hasonlít.⁶ (A többi országban az alacsony esetszám miatt az átlagos munkaidő-adat közlésétől eltekintünk, megjegyezve, hogy ott is a magas, 36 óra feletti értékek dominálnak).

Összességében, a magyar férfiak tényleges, a referenciahéten mért átlagos munkaideje sem kirívóan alacsonynak, sem nagyon magasnak nem tekinthető, félúton áll a dán és az összeurópai összehasonlításban is kiemelkedő görög érték között. (A 41.6 órás munkahét 36 perccel hosszabb az EU-15 átlagnál). Ugyanakkor a dolgozó nők - kelet- és dél-európai társaikhoz hasonlóan - lényegesen hosszabb munkaidőt teljesítenek, mint a nyugat-európaiak: a magyar nők heti öt órával többet dolgoznak, mint az osztrákok és a dánok. A 39 órás heti munkaidejük 6.5 órával, majdnem egy egész munkanappal hosszabb, mint a nyugat-európai nőké átlagosan!

Részmunkaidő. A részmunkaidősök arányát a tárgyalt okokból csak azoknál mérhetjük megbízhatóan - a referenciahéten ledolgozott órák száma alapján – akik ekkor a szokásosnak megfelelő munkaidőben dolgoztak. Az 5. táblázat szerint a 36 óránál rendszeresen kevesebbet

⁶ A részmunkaidősök aránya ebben a csoportban mindazonáltal magasabb az átlagosnál, mint arra még visszatérünk. Megjegyezzük, hogy a nagyon változó munkaidőt jelző válaszolók többsége a magyar munkaerő-felvétel szerint vállalkozó vagy segítő családtag.

dolgozó férfiak arányát Magyarországon 2.6 százalékra becsülhetjük, a 20 óránál kevesebbet dolgozók aránya pedig gyakorlatilag zérus. Ez az érték fele-egyharmada a három régi EU-tagnál mértnek, és gyakorlatilag azonos a szlovákkal.

5. táblázat: A részmunkaidősök aránya különböző csoportokban, 2005

	AT	DK	GR	HU	SK		AT	DK	GR	HU	SK
Csoportok:	Férfiak						Nők				
A héten 1-35 órát dolgozott											
- munkaideje megfelelt a szokásosnak	5.0	8.2	7.4	2.6	2.1		40.4	37.8	21.0	8.1	5.9
- munkaideje nagyon változó	.	.	.	16.0	29.1	-
A héten 1-19 órát dolgozott											
- munkaideje megfelelt a szokásosnak	1.1	1.5	0.7	0.1	0.2		10.2	3.6	3.1	0.4	0.6
- munkaideje nagyon változó	.	.	.	2.2	4.0	..
Minta: a referenciahéten legalább egy órát dolgozók.) Kis esetszám miatt nem számítható ..) Nincs adat.											

A nőknél a referenciahéten szokásos munkaidőben dolgozók 8.1 százaléka teljesített 36 óránál kevesebbet, ez az érték a görögnek kevesebb, mint fele, a dának kevesebb, mint egynegyede, az osztráknak egyötöde, a szlováknál árnyalatnyival magasabb. ⁷

Az 5. táblázat szerint, noha a nagyon változó munkaidőben dolgozó magyarok átlagos munkaideje magas, körükben a részmunkaidősök aránya nem elhanyagolható: 16 és 29.1 százalék a 36 órás, és 2.2 és 4 százalék a 20 órás kritérium alapján a férfiaknál és a nőknél – ez azonban a népesség egészére vetített részmunkaidős arányt legfeljebb egy-másfél százalékkal tornázza feljebb.

Megjegyzendő, hogy az alacsony részmunkaidős arány elsősorban a *közép-európai* volt szocialista országok: Magyarország, Csehország, Szlovákia és Szlovénia sajátja. A rendszeresen 1-35 órát dolgozó részmunkaidős nők aránya Lengyelországban (20.4 százalék) és a balti országokban (13-17 százalék) lényegesen magasabb, bár így is elmarad az EU-15 csoportban mért értékektől.

Rugalmas munkaidőbeosztás. Abban, hogy a magyarok – férfiak és nők egyaránt – nem csak ritkábban vannak távol a munkahelyüktől, hanem sokkal ritkábban dolgoznak kevesebbet vagy többet a szokásos munkaidejükénél, fontos szerepet játszik, hogy sokkal kisebb arányban fordulnak elő rugalmas munkaidőt megengedő szerződések. Ausztriában és Dániában a szokásosnál kevesebbet dolgozók 30 illetve 44 százaléka a rugalmas munkarendnek köszönhetően dolgozott kisebb óraszámban a referenciahéten, míg Magyarországon ez az arány csak 5.6 százalék (Görögországban és Szlovákiában pedig még alacsonyabb). Hasonlóképp, Ausztriában és Dániában a szokásosnál többet dolgozók között is 40-50 százalék a rugalmas munkarendre hivatkozók aránya, míg Magyarországon csak 17 százalék. (6. táblázat) A választóvonal e szempontból nem a Kelet és a Nyugat, hanem egyfelől a nyugat- és észak-európai, másfelől a dél- és kelet-európai országok között húzódik. A szokásosnál kevesebbet dolgozók közül a rugalmas munkaidőre hivatkozók arányának súlyozatlan átlaga a régi EU-tagok körében 30.4 százalékos volt 2005-ben.

⁷ Az ugyanerre a női populációra, hasonló módszerrel számított részmunkaidős hányad (1-35 órát dolgozók) az EU-15 egészében 47.3 százaléknak adódik, ez azonban félrevezető adat, mert több ország esetében a medián munkaidő sem éri el a 36 órát. Ezeket az országokat (Hollandia, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország) leszámítva a nyugat-európai átlag 36.1 százalékra rúg. Megjegyezzük, hogy a medián munkaidő az 5.4. táblázatban vizsgált országok mindegyikében meghaladta a 35 órát.

6. táblázat: A rugalmas munkaidőbeosztás szerepe a szokásosnál rövidebb vagy hosszabb munkaidő magyarázatában, 2005

A rugalmas munkaidőbeosztást jelöli meg az eltérés okaként:	AT	DK	GR	HU	SK
A héten a szokásosnál kevesebbet dolgozók közül	30.0	43.9	0.4	5.6	1.0
A héten a szokásosnál többet dolgozók közül	38.9	51.7	2.6	17.2	6.7

Minta: Foglalkoztatottak az ILO-OECD meghatározás szerint. További válaszlehetőségek: rossz időjárás, munkahiány, sztrájk, tanfolyam, betegség, ápolás, családi okok, ünnepnapok, munkahelyválttatás, túlóra, egyéb

Otthoni munkavégzés. Az Európai Munkaerőfelvételben otthoni munkavégzésnek a lakásban végzett munka számít. Nem minősül otthoninak a lakóházban folytatott jövedelemszerző tevékenység, ha annak helye elkülönül a lakótértől (a boltnak, vendéglőnek, műhelynek, irodának külön bejárata van), miként a gazdálkodók által a ház körül, a kertben, istállóban, gépszínpén végzett munka sem. Alkalmazottak esetében abban az esetben számít otthoninak a munkavégzés, ha azt a munkavállaló és a munkáltató közötti megállapodás rögzíti (táv munkaszerződés, bedolgozási jogviszony, engedélyezett rendszeres otthoni munkavégzés).

7. táblázat: Otthoni munkavégzés, 2005

	AT	DK	GR	HU	SK
	Férfiak				
Általában otthon dolgozik	5.3	4.0	1.2	2.7	3.2
Néha otthon dolgozik	19.0	23.3	2.3	5.0	4.6
	Nők				
Általában otthon dolgozik	7.6	5.3	2.3	2.8	4.9
Néha otthon dolgozik	13.9	17.3	3.8	6.5	4.4

Minta: foglalkoztatottak az ILO-OECD meghatározás szerint. Az otthoni munka értelmezéséhez lásd a szöveget!

Mint a 7. táblázat mutatja, még az érthetetlenül restriktív meghatározás ellenére is igen magas, összességében 20-25 százalékos a legalább részben otthon dolgozók aránya Ausztriában és Dániában, míg Magyarországon, Szlovákiában és Görögországban nem éri el a 10 százalékot. Figyelemre méltó, hogy az otthoni munkavégzés *nem gyakoribb* a nőknél, mint a férfiaknál, sőt, az adatok az esetek közel felében a férfiaknál jeleznek magasabb értéket.

Az otthon dolgozók aránya a régi EU-tagok körén belül is széles sávban szóródik, meghaladja a 20 százalékot Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Nagy-Britanniában és Izlandon, de nem éri el a 10 százalékot sem – az itt alkalmazott definíció szerint – Dél-Európában. A volt szocialista országokban az arány 8 és 15 százalék között mozog, ami nem marad el sokkal a teljes EU-LFS mintaátlagtól (férfiak 12.1, nők 11.9 százalék).

Az átlagokat és a nemek közötti különbségeket nyilvánvalóan erősen befolyásolja a foglalkoztatási státusz. Ezt a 8. táblázatban egy osztrák-magyar összehasonlítással illusztráljuk. Látható, hogy Ausztriában mindhárom foglalkozási státuszban sokkal magasabb az otthon dolgozók aránya, sőt, relatív értelemben az alkalmazottak esetében a legnagyobb a különbség. A nemek közötti különbségek még a foglalkozási státusz figyelembe vétele után sem nagyok (kivéve a magyarországi segítő családtagokat).

8. táblázat: Otthon dolgozók Ausztriában és Magyarországon, 2005

	HU		AT	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Alkalmazott	4.4	6.6	14.4	14.4
Önfoglalkoztató	28.6	31.2	59.2	61.3
Segítő családtag	25.4	37.0	47.1	52.1

Minta: Foglalkoztatottak az ILO-OECD meghatározás szerint

A munkát a nem munkától elválasztó éles határvonal megnehezíti a munkából kiszorult emberek visszailleszkedését, illetve, a munka világához való részleges csatlakozását. A határt bizonyos mértékig átjárhatóvá teszi a rejtett gazdaság, de nem olyan mértékben, hogy az a foglalkoztatás fenti sajátosságait megszüntetné. Az újabb kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy a rejtett foglalkoztatás nem értelmezhető a KSH által mért foglalkoztatás feletti *többletként*: megmutatható, hogy az ILO-OECD meghatározás szerint mért foglalkoztatás 15-20 százaléknyi be nem jelentett munkát foglal magába.

2) Kevés az egyszerű munkahely

A reintegrációt természetesen nem csak a rugalmas formák hiánya akadályozza: elsősorban azért nehéz, mert kevés a képzetlenek számára is elérhető munkahely. Ennek okairól esne szó a továbbiakban.

A poszt-szocialista átmenetben a képzetlenek bérei késedelmesen alkalmazkodnak a munkavállalók termelékenységéhez. Ennek fő oka, hogy miközben az állami szektor bezárása folyamatosan táplálja a munkanélküliséget, a kevésbé termelékeny munkásoknak felkínált bérek elkerülhetetlenül alacsonyok lesznek a korábbi kereseteiktől függő és/vagy egyösszegű segélyeikhez képest. (Segélyen értve a korai nyugdíjaktól kezdve a gyermektámogatásokig mindent, ami alternatívája a munkajövedelemnek.) Egy, az Aghion-Blanchard⁸ modellből kiinduló, de heterogén munkát feltételező modellben megmutatható, hogy az átmenet sajátos körülményei között a képzett és a képzetlen munka – vagy általánosabban, az alacsonyabb illetve magasabb termelékenységűnek ígérkező tevékenységek – között elkerülhetetlenül jelentős mértékű, bár átmeneti foglalkoztatási és jövedelmi egyenlőtlenségek alakulnak ki.

Az egyenlőtlenség mértéke és a rendszerváltással járó aggregált jövedelemveszteség is függ attól, hogy az átalakulást vezető politikai erők hogyan *kombinálják* a privatizációs, jóléti és adópolitikát. A kormányzat három eszközzel tudja befolyásolni ezt a folyamatot: az állami szektor *lebontási ütemének* megválasztásával, a munkanélküli *segélyek* nagyságának megválasztásával és olyan *transzferekkel*, melyek az alacsony termelékenységű munkavállalói rétegeket segítik az újraelhelyezkedésben. Megmutatható, hogy miközben egyik eszköz hatása sem jelezhető előre a másik kettő ismerete nélkül, a munkapiaci teljesítmény erősen függ a három eszköz egymáshoz való viszonyától.

Elemzési és szimulációs eredményeink szerint a legkedvezőbb kimenetet (magas aggregált foglalkoztatás, mérsékelt egyenlőtlenség) az a politika biztosítja - biztosíthatna volna - ahol a gyors lebontás alacsony segélyekkel és jelentős kiegyenlítő transzferekkel párosul. A túl lassú

⁸ Aghion, Phillip and Blanchard, Olivier J. (1994): 'On the Speed of transition in Central Europe', NBER Macroeconomic Annual, 9, 283-319. Balla Katalin, Köllő János, Simonovits András: Transition with Heterogeneous Labour, Structural Change and Economic Dynamics, Vol 19, No 3, 203-220.

lebontás, különösen, ha közben magasak a segélyek, megbénítja a gazdaságot, nem indítja el azokat a béralkalmazkodási folyamatokat, melyek elengedhetetlenek a magánszektor felépüléséhez, és ezen a transferek bevetése se sokat segít.

Az átmenet felgyorsítása a segélyektől és a transferektől függően hat: önmagában sem magasabb aggregált jövedelmet, sem kisebb (vagy nagyobb) egyenlőtlenséget nem implikál. Hasonlóképp, a fokozatosság, az annak idején számos szakértő által ajánlott „gradualizmus” következményei is a másik két gazdaságpolitikai paraméter értékeitől függenek. Az a fajta liberális politika, amelyik a gyors privatizáció mellett teszi le a voksát, de szolidáris az állásvesztőkkel, azaz, magas munkanélküli segélyeket állapít meg, ugyan-akkor bízik a piaci mechanizmusok és az öngondoskodás erejében, ezért nem működtet a foglalkoztatási esélyeket kiegyenlítő támogatási rendszereket – amelyikhez szellemében legközelebb állt a magyar átmenet során követett politika – alacsony aggregált foglalkoztatáshoz és súlyos egyenlőtlenségekhez vezet. Az egyenlőtlenségek nem csak kártékonyak, hanem feleslegesek is abban az értelemben, hogy sem szükséges, sem elégséges feltételét nem képezik a sikeres (a lehető legkisebb *aggregált* foglalkoztatási és jövedelemveszteséggel járó) poszt-szocialista átmenetnek.

A fenti modell szerint a piaczgazdaságra való áttérés önmagában – a vállalati magatartás változása és a bérmeghatározás liberalizálása miatt, technológiai változások és kereskedelmi átrendeződés hiányában is – magas relatív munkanélküliséghez vezet a munkaerő-állomány kevésbé termelékeny csoportjaiban. Az egyenlőtlenség azonban – a modell világában - csak átmenetileg növekszik, a bérek alkalmazkodásának köszönhetően a gazdaság végül is kiheveri a rendszerváltás sokkját, és helyreáll a teljes foglalkoztatás. A modellnek ezt az előrejelzését nem kérdőjelezi meg, hogy a valóságban a teljes foglalkoztatást sehol sem sikerült újra elérni. Az állítás csupán annyi: a rendszer felszívja a *privatizációból* és a *bérmeghatározás liberalizálásából* keletkező munkanélküliséget. Az azonban nyilvánvaló, hogy a modell *hiányos*, nem terjed ki olyan tényezőkre, melyek a rendszerváltás sokkjának elmúltával is akadályozzák az iskolázatlan – vagy más okból alacsony termelékenységgű – emberek visszatérését a munkába.

Az ilyen tényezők között első helyen említendő az alapkészségek kereslete és kínálata közötti eltérés. A Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálat (IALS 1994-98) adataival megmutatható, hogy a közép-kelet európai országok még a kilencvenes évek második felében is nagy számban tartottak fenn az alapkészségeket kevésbé mozgósító munkahelyeket, ezen belül olyanokat, amelyek semmilyen írás-olvasási követelményt nem támasztottak. A szocialista örökséget hordozó közép-kelet európai gazdaságokban az alacsony iskolázottságú munkavállalók foglalkoztatása rendkívül erőteljesen koncentráldott ezekre a munkahelyekre, sokkal erősebben, mint Nyugat-Európában, beleértve azokat a piaczgazdaságokat is (Egyesült Királyság, Írország, Finnország), ahol a képzetlen munkaerő foglalkoztatása az adatfelvétel idején nagymértékben elmaradt az európai átlagtól. Az írás-olvasási követelményeknek a munkaerő-összetételre gyakorolt marginális hatása rendkívül erős volt a közép-kelet európai országokban. A követelmények alacsony szintjén azok *növekedése* a 0-8 osztályt végzettek és a szakmunkás végzettségük közötti helyettesítést implikált, míg az „igényesebb” munkahelyekre érettségizett vagy diplomás munkaerőt kerestek a vállalatok.

A munkahelyek és a munkavállalók ilyen jellegű párosítása súlyos következményekkel járt az alacsony iskolázottságú kelet-európai munkavállalók alapkészségeire. A fenti értelemben „igénytelen” munkahelyek és az azokra képző oktatási rendszer együttes hatására Közép-Kelet Európában nagyon szoros kapcsolat alakult ki az *iskolázottság* és az *alapkészségek*

szintje között. Az adatok arra utalnak, hogy ez az összefüggés időben nem halványult, sőt, az átlagosnál erősebb volt a fiataloknál. Míg a diplomások és az érettségizettek fiatalabb generációiban a kelet-nyugati készség szint-különbség a kilencvenes évek végére jószerivel eltűnt, a 0-11 osztályt végzettekénél mélyült a kelet-nyugati szakadék, és abszolút szintben sem javult az érettségivel nem rendelkező kelet-európaiak teljesítménye az idősebb társaikhoz viszonyítva. Az Egyesült Királyságban, Írországban és Finnországban nem mutatható ki olyan erős kapcsolat az iskolázottság és az alapkészségek között: a mintázat megfelel a többi nyugat-európai országban kialakulnak.

A rendszerváltást követően megbomlott a hiányos alapkészségek és a képzettséget nem igénylő munkahelyek „alacsony egyensúlya”. Az IALS adataival megmutatható, hogy az új munkahelyek a nyugatihoz hasonló írás-olvasási követelményeket támasztanak az érettségizett és diplomás munkavállalókkal szemben, az érettségivel nem rendelkezőknél pedig a nyugati mintához való nagyfokú közeledés figyelhető meg ágazatokon és foglalkozásokon belül is. Itt szintén közép-kelet európai sajátosságról van szó, nem mutatható ki hasonló tendencia azokban a nyugat-európai országokban, ahol az iskolázatlan munkaerő foglalkoztatása alacsony.

Az IALS-on alapuló eredmények arra utalnak, hogy Közép-Kelet Európában az alacsony iskolázottságúak szerény alapkészségei a munkaerő-kereslet gyors változása miatt váltak a foglalkoztatás egyik fő akadályává. Megfelelő adatok hiányában nehéz megválaszolni, hogy miért különösen „tudásigényesek” a régió munkahelyei, de valószínűsíthető, hogy ebben szerepet játszik annak a mikrovállalati, kisvállalkozói szférának a fejletlensége, ami Dél-Európában magas arányban foglalkoztat képzetlen, az alapkészségek szempontjából a kelet-európaihoz hasonlítható munkavállalókat.

A reintegrálódást nehezítő másik körülmény a szakképzéssel és a szakmunkások sajátos munkatapszlatával kapcsolatos. Az általános iskolát végzettek marginalizálódása nem lett volna ennyire végletes, ha az átalakulás nem érint egy náluk sokkal nagyobb, és nem sokkal képzetlenebb munkásréteget is. A visegrádi országokban a rendszerváltás pillanatában a *tanonrendszerű szakmunkásképzőt* végzettek adták a népesség legnagyobb csoportját. A rendszerváltást követően a szakmunkások egyrészt visszahódították a szakmunkákat, kiszorítva onnét a képzetlen munkásokat, másrészt maguk is tömegesen foglaltak el segéd- és betanított munkahelyeket. A szakmunkás végzettség értékvesztése a (ténylegesen) képzetlen munka kínálatának nagyfokú megnövekedését eredményezte. Megmutatható, hogy a két munkáscsoport közötti helyettesítés fokozódó mértékben *foglalkozásokon belül* zajlott, és a *kiszorítás* (a két iskolázottsági kategória pusztán helyettesítése a foglalkozás általános képzettségi szintjének emelkedése nélkül) szignifikánsan csökkentette a szakmunkások kereseti szintjét. Az ezredfordulóra a szakmunkás végzettség kereseti hozama teljesen elveszett az iparon kívüli foglalkozásokban.

Miközben a tényadatok a szakmunkás végzettség munkaerő-piaci értékvesztéséről tanúskodnak, a vállalatok visszatérően *szakmunkáshiányról* panaszkodnak. Az adatok arra utalnak, hogy ennek hátterében alapvetően a technológiai változásokhoz való alkalmazkodás nehézsége és nem valamiféle mennyiségi „alulképzés” áll. A szakmunkáshiány az átlagosnál gyakoribb azoknál a vállalatoknál, amelyek előzőleg *csökkentették* a szakmunkások létszámát, ami a meglévő és az alkalmazni kívánt szakmunkásgárda összetételének eltéréseire utal. A technológiai változások önmagukban nem emelik a hiánnyal kapcsolatos panaszok előfordulásának esélyét, de a panaszok az átlagosnál sokkal gyakoribbak azoknál a technológiát váltó cégeknél, ahol a vezetők egyszersmind a munkavállalók

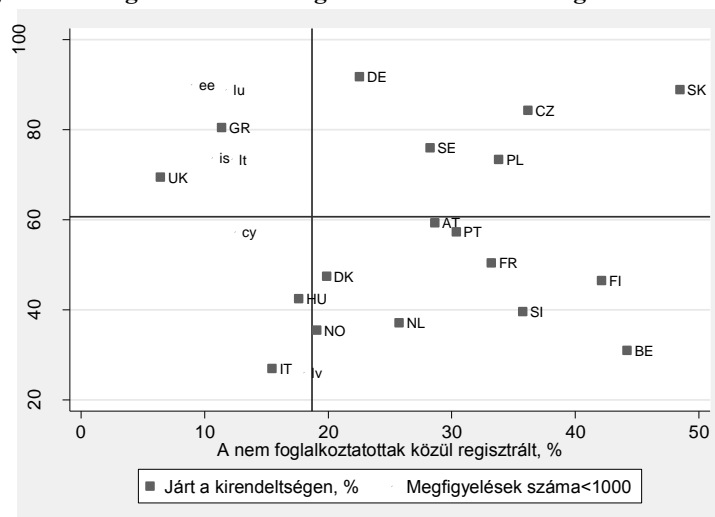
alkalmazkodóképességével kapcsolatos panaszokat fogalmazznak meg. Egy olyan vállalatnál, amelyik a munkavállalói alkalmazkodóképességet nagyon súlyos fejlődési korlátnak tartja, és megelőzően technológiát váltott, a szakmunkáshiánnyal kapcsolatos panaszok valószínűsége több mint 40 százalékponttal magasabb, mint a technológiát nem váltó cégeknél. A hiánnyal és az alkalmazkodóképességgel kapcsolatos panaszok egyidejű előfordulása – a technológiát váltó cégek körében – más munkaköri csoportok esetében is gyakori, de a kapcsolat sehol nem olyan erős, mint a szakmunkásoknál. Mindez összhangban áll azokkal a megfigyelésekkel, melyek az IALS adatai alapján az alapkészségeknek az alkalmazkodóképességet korlátozó hiányára utaltak a szakmunkásképzőt végzeteknél, és alapjául szolgáltak annak a kiszorítási folyamatnak, ami beszűkíti a csak alapfokon végzetek munkavállalási lehetőségeit.

3) A reintegrálódást segítő szolgáltatásokól

Végül, de nem utolsó sorban, a munkába való visszatérést akadályozó okok között említendő, hogy a magyar foglalkoztatási szolgálat kevés nem dolgozót regisztrál, a többségnek eleve nem is nyújthat segítő szolgáltatásokat, és nem is ösztönözheti őket aktív álláskeresésre.

A nyugdíjak és a gyermektámogatások mint – részben – munkanélküli-segélyt pótló juttatások meghatározó szerepéből, valamint a támogatásban nem részesülők magas számából egyenesen következik, hogy laza a kapcsolat a nem foglalkoztatott népesség és a munkaügyi kirendeltségek között. Magyarország azon néhány ország közé tartozik, ahol az állami foglalkoztatási szolgálat az alacsony iskolázottságú nem dolgozó népességnek (is) viszonylag kis részét regisztrálja, és a szolgálattal való kapcsolat az érintkezés gyakoriságára vonatkozó adatok szerint is laza. Ezt mutatja a 2. ábra, amely vízszintes tengelye mentén azt méri, hogy a nem foglalkoztatott népesség hány százalékát regisztrálták munkanélküliként, a függőleges tengelyen mentén pedig azt, hogy a regisztráltak közül hány százalék lépett kapcsolatba az állami foglalkoztatási szolgálattal a kérést megelőző egy hónapban. Nyugat-Európa legtöbb országa a bal felső vagy a jobb alsó térségben található. Az előbbi esetben az állami munkaügyi szolgálat viszonylag kevés állástalant, 10–20 százalékot regisztrál, de a kirendeltségek és a nem foglalkoztatottak közötti kapcsolat igen intenzív, a nyilvántartottak 65–85 százaléka járt az irodában a kérést megelőző hónapban. A másik csoportban (jobb alsó sarok) a regisztráltak aránya magas, 20–50 százalék, de a kapcsolat kevésbé szoros.

2. ábra. Az alapfokon képzett, 15–59 éves, nem tanuló és nem dolgozó népesség kapcsolata az állami foglalkoztatási szolgálattal – regisztráció és a regisztráltak közül a szolgálatot felkeresők aránya 2005-ben

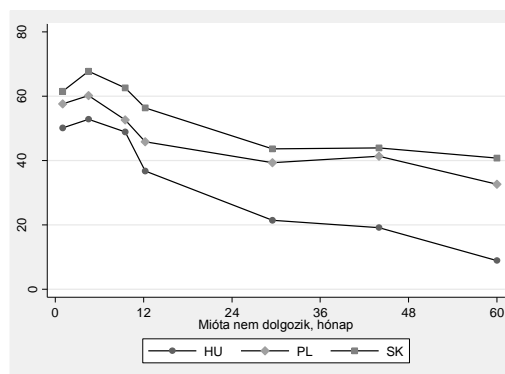

Megjegyzések: alapfokon képzett: ISCED 0–2. Járt a szolgálatot: járt a kirendeltségen a kérdezést megelőző hónapban. A kivastagított függőleges és vízszintes vonal a teljes Európai Munkaerő-felvétel (*European Labour Force Survey, EU LFS*) mintára érvényes átlagokat jelzi. *Forrás:* EU LFS 2005. évi adatai alapján saját számítás. Az ír és a spanyol felvételek nem közölnek adatot a regisztrációról.

A visegrádi országok közül Csehország, Szlovákia és Lengyelország – a Hartz-reformon átesett németekkel és a svédekkel együtt – egy harmadik csoportot alkot: igen magas a regisztráltak aránya, és ennek ellenére intenzív a kapcsolattartás. Magyarország a bal alsó ténnyedben foglal helyet, ahol csak Olaszország (valamint a rendelkezésre álló kisszámú megfigyelés alapján esetleg Ciprus és Lettország) található: a munkaerő-piaci szervezet kevés nem dolgozót tart nyilván, és a regisztráltakkal ápolt kapcsolat sem tekinthető intenzívnek a hasonló méretű ügyfélkörrel dolgozó állami szolgálatokhoz viszonyítva. (Mindez a képzetlen és képzett munkanélküliekre egyaránt igaz). A nemzeti gyakorlatok nagyfokú eltérései több tényezővel függenek össze. Ezek közé tartozik az állami foglalkoztatási szolgálat és az önkormányzatok közötti munkamegosztás a munkanélküliek támogatásában; az állami és a magánközvetítés viszonylagos súlya; a szolgáltatás jellege (mennyire nyitott a munkaügyi szervezet a segélyre igényt nem tartó, inaktív vagy éppen foglalkoztatott ügyfelek fogadására)⁹ és a munkaügyi szervezet szerepe a jóléti ellátások rendszerében. Végül, de nem utolsósorban, egy-egy ország pozíciója függ attól is, hogy a foglalkoztatási szolgálat számon kéri-e a segélyezettektől az álláskeresőt, és milyen sűrűn számoltatja be az ügyfeleit.

A nyilvántartottak között annak ellenére alacsony az aktívan állást keresők aránya, hogy a magyar ÁFSZ a tartósan nem foglalkoztatottakat sokkal kisebb arányban éri el, mint a lengyel és szlovák szolgálatok. Mint a 3. ábra mutatja, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia példáján, a rövidtávú munkanélküliek regisztrációs arányában nincs nagy eltérés a három ország között, a két vagy több éve nem dolgozók esetében azonban húsz-harminc százalékpontosra növekszik a különbség. Ez természetesen összefügg azzal, hogy az ÁFSZ ügyfélkörében magas a munkanélküli járadékban és aktív támogatásban részesülők aránya, ezen támogatások pedig időben korlátozottak, míg a másik két országban a regisztrációban való érdekltség hosszabb távon is fennmarad. Mint ismeretes, Magyarországon a rendszeres szociális segélyben részesülő aktív korú nem foglalkoztatottnak regisztrációt és együttműködési kötelezettséget ír elő a törvény, a segély azonban jövedelemhatárhoz kötött, így a tartós munkanélkülieknek eleve csak egy kisebbségéhez jut el.

4.2. ábra: Munkanélküliként regisztráltak aránya a 15-59 éves nem foglalkoztatottak között az állás elhagyása óta eltelt idő függvényében Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában, 2005

⁹ Dániában és Norvégiában a regisztráltak között az egyharmadot is meghaladja a foglalkoztatottak aránya. Az összeurópai átlag 14 százalék, a magyar érték 1,3 százalék.